

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

О.М. ТИТОВА

Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України

У даній розвідці акцентується увага на наявності в Україні значного масиву об'єктів історико-культурної спадщини та чисельних проблемах їх збереження в сучасних умовах.

Реалії сучасного життя засвідчують велике значення культурної спадщини у вихованні патріотизму, формуванні національної ідеї та національної самоідентифікації.

У суспільстві стає все помітнішим поглиблення інтересу до історичного минулого, виявлення та вивчення “білих плям” вітчизняної історії. Неупереджений погляд на історичні процеси та на багатьох призабутих особистостей уможливили перегляд ставлення до цілої низки пам'яток. Змінилися чи змістилися акценти, започатковано й продовжується заповнення т.зв. лакун в історії, культурі та їх матеріальному втіленні – об'єктах історико-культурної спадщини. Все частіше зазначається вирішальна роль культурної спадщини як найпотужнішої складової формування української ідентичності поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі, що може стати чинником національної консолідації, допомогти українцям усвідомити себе єдиною нацією, посприяти суспільному розвитку [1].

За офіційними даними, на державному обліку в Україні знаходиться понад 130 тис. нерухомих пам'яток історії та культури, серед них: пам'яток археології – 57206; пам'яток історії – 51364; пам'яток монументального мистецтва – 5926; пам'яток архітектури і містобудування – 16800 [2].

До Списку всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО включено кілька українських об'єктів (як окремих, так і комплексів):

- Софійський собор та Києво-Печерська лавра в Києві (в 1990 р.);
- Історичний центр Львова (у 1998 р.);
- 4 об'єкти Геодезичної Дуги Струве (міждержавний проект, у 2005 р.);
- Букові праліси Карпат (у 2007 р.).

Створено 63 історико-культурні (архітектурні, археологічні) заповідники (з них 13 – національні).

Окремо затверджено Список історичних населених місць України (2001), до якого занесено 401 пункт. В Україні функціонує 437 державних (муніципальних) музеїв (із них – 22 національні), у фондах яких зберігається понад 11 млн. предметів (рухомих пам'яток). Існують також відомчі, громадські музеї.

Увесь цей величезний масив об'єктів рухомої та нерухомої спадщини вимагає законодавчого врегулювання. За роки Незалежності прийнято кілька десятків законів і підзаконних документів, направлених на визначення й удосконалення правових, організаційних, матеріально-технічних засад сфери охорони пам'яток. Серед них провідне місце займають “основні” закони: “Про музеї та музейну справу” (1995), “Про охорону культурної спадщини” (2000; зміни і доповнення – 2004), “Про охорону археологічної спадщини” (2004), а також окремі статті інших законодавчих актів, наприклад, Земельного Кодексу України, Кримінального Кодексу України тощо [3].

Велике значення у процесі інтеграції України до загальносвітових культурних процесів відіграють ратифіковані Верховною Радою України (Української РСР) міжнародні конвенції: “Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” (1972), “Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута)” (1992), “Конвенція про охорону архітектурної спадщини” (1985) й інші [4].

Перспектива стратегії державної політики в галузі збереження пам'яток історії та культури декларується в указах Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України – стосовно розвитку, впорядкування діяльності різних заповідників, груп пам'яток (замків, дерев'яних церков), створення наглядових рад при цих осередках культури. Важливою складовою збереження культурної спадщини є облік, державна реєстрація й узяття під охорону пам'яток історії та культури, що передбачене певними законодавчими актами, зокрема, “Комплексною програмою паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 рр.” [5].

У зв'язку з проблемою реєстрації пам'яток слід зазначити, що спостерігається яскраво окреслена тенденція до зменшення кількості пам'яток, хоча об'єктивно їх число має зростати (триває процес активного виявлення пам'яток, визначення відповідних критеріїв нових – шойновиявлених об'єктів культурної спадщини). Проте, численні порушення пам'ятоохоронного законодавства, недостатнє фінансування пам'ятоохоронної сфери і, зокрема, проведення паспортизації призводять до подальшої втрати пам'яток. Сьогодні вони залишаються фактично незахищеними, навіть, у тих випадках, коли вони є внесеними до відповідних реєстрів (зокрема, й до Зводу пам'яток історії та культури України); особливо, коли про ці пам'ятки

відомо тільки науковцям-пам'яткознавцям. За даними моніторингу ситуації, який здійснює Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, держава щорічно втрачає близько 500 пам'яток археології, кожна десята пам'ятка архітектури перебуває в аварійному стані. Впродовж останніх років утрачено близько 200 пам'яток дерев'яної сакральної архітектури [6]. Дуже повільно відбувається процес унесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток, що пов'язано з кількома чинниками: недостатнім фінансуванням, малою кількістю кваліфікованих кадрів, надто складною схемою внесення.

Нині в Україні достатньо реально є загроза втрати державою важелів управління пам'яткоохоронною справою. Досі фактично не вирішеною залишається проблема міжвідомчої розпорошеності повноважень, відповідальності щодо пам'яток між Міністерством культури і туризму (на яке законодавчо покладена відповідальність за культурну спадщину), Міністерством регіонального розвитку і будівництва (фактична опіка над пам'ятками архітектури та містобудування), місцевими органами виконавчої влади та самоврядування. Відтак, не існує чіткої єдиної пам'яткоохоронної вертикалі. Справі не зарадило створення урядового органу управління охороною пам'яток в структурі Мінкультури – Державної служби охорони культурної спадщини (в 2002 р., тепер – Державна служба з питань національної культурної спадщини).

1990–ті роки позначилися численними актами вандалізму, наруги над пам'ятками. Це традиційно пов'язувалося з економічною скрутою й нігілізмом, духовним занепадом серед певних верств населення. Пам'ятки потерпали (зараз такі випадки менш численні) від грабіжників – шукачів металів, які не зупинялися ні перед руйнацією надгробків, ані перед пlynдруванням пам'ятників загиблим у II Світовій війні. Викрадалися навіть меморіальні й охоронні дошки, що змусило офіційно затвердити для їх виготовлення використання полімерних матеріалів.

Правовий нігілізм населення позначився на стані збереження пам'яток археології. Поряд із традиційними факторами їх руйнації – природними чинниками чи господарською діяльністю – з'явилися нові, більш масові потенційні загрози [7]. Процес розпаювання земель сільськогосподарського призначення спричинив ситуацію, коли пам'ятки археології, які за законом можуть знаходитися лише у власності держави, потрапили у приватне володіння (навіть у межах деяких заповідників). Це пов'язане з тим, що археологічні території не були вчасно позначені на картах землекористування, їм не був наданий статус земель історико-культурного призначення з відповідним вимежуванням. У даній ситуації (як і в багатьох інших) спочатку був запущений процес, а потім з'явилося розуміння необхідності його законодавчого врегулювання і, головне, розробки відповідної схеми дій. Насамперед, аби вирішити означену проблему треба запровадити обов'язкове погодження відведення земельних ділянок із відповідними пам'яткоохоронними органами.

Ще однією, надто актуальною проблемою стосовно археологічних пам'яток є розширення мережі незаконних (без дозвільних документів –

кваліфікаційного “Відкритого листа” та Дозволу) розкопок, які проводять грабіжники (т.зв. чорні археологи) з метою отримання цінних артефактів. На жаль, у цьому питанні Україна випереджає інші країни світу. “Чорна” археологія, яка працює на замовлення приватних колекціонерів, стала окремою галуззю отримання надприбутків.

Археологічні пам’ятки – як матеріальні виразники історії та культури України – поки ще дуже слабо задіяні в туристичному ресурсі держави. Як специфічний, своєрідний тип пам’яток, вони можуть стати об’єктами міжнародного комерційного туризму. У зв’язку з запровадженням вивчення народознавства та краєзнавства у школах і вищих навчальних закладах України, а також у зв’язку з бажанням багатьох дорослих громадян заповнити прогалини в освіті, знаннях із рідної історії археологічні пам’ятки можуть бути використані в екскурсійній роботі, як наочні об’єкти під час вивчення відповідних шкільних й університетських курсів. Із проблемою використання об’єктів археологічної спадщини у туристичній діяльності тісно пов’язані актуальні для сьогодення пам’яткоохоронної практики питання консервації та музеєфікації відкритих археологічних об’єктів, створення археопарків, археодромів, які нині стали дуже популярними у світі й зовсім відсутні в Україні [8].

Під загрозою руйнації, спричиненої, здебільшого, будівництвом на їх місці нових інвестиційно привабливих будівель або завдяки процесу старіння (і згорання через відсутність відповідного фінансування реставраційно-консерваційних робіт) знаходяться пам’ятки архітектури, містобудування, історичне середовище. Історичні населені пункти стають ареною низькопробних експериментів або “дикої” (стихійної) забудови [9]. Сучасні ринкові відносини в галузі будівництва фактично не залишають жодного шансу на збереження своєрідності центрів населених пунктів України, насамперед, великих: Києва, Одеси, Харкова, Дніпропетровська. Цей процес, цілком ймовірно, прискориться з огляду на прискорене будівництво об’єктів до “Євро-2012”. Великий розголос серед вітчизняних і зарубіжних фахівців-пам’яткознавців отримали кричущі факти новітньої забудови буферних зон історико-архітектурних ансамблів Києва, включених до Списку всесвітньої спадщини.

Обмежене державне та муніципальне фінансування призводить до скрутного матеріального стану музеїв, особливо місцевих. Зникають або майже припиняють діяльність громадські музеї, музеї підприємств тощо. Почастішали випадки крадіжок із музейних фондів, підміни оригіналів художніх творів копіями.

Розв’язання більшості існуючих пам’яткоохоронних проблем в Україні пов’язане з удосконаленням нормативно-правової бази, популяризації культурної спадщини, зростання її значення в суспільному житті на підґрунті розробки науково виважених (насамперед, державних) програм. Потрібна усталена система пам’яткоохоронних заходів, які повинні базуватися на науково обґрунтованій державній політиці, чітких концептуальних засадах, організаційному й фінансовому забезпеченні [10].

Величезні можливості для популяризації культурної спадщини та збільшення її ролі в суспільно-значущих економічних процесах надає вико-

ристання пам'яток у вітчизняній та світовій туристичній мережі, зокрема, через розвиток “зеленого” туризму. Поширення в суспільстві ідеї не тільки наукового, культурного, виховного, але й економічного значення об'єктів культурної спадщини відкриває величезні перспективи їх збереження.

Для поліпшення пам'яткоохоронної ситуації необхідно першочергово вирішити найбільш актуальні завдання. Серед них слід назвати розробку збалансованої довготривалої (з визначенням окремих етапів) загальнодержавної пам'яткоохоронної програми. Важливе місце належить створенню ефективної системи управління й контролю з боку держави за станом збереження пам'яток із єдиним органом охорони культурної спадщини з відповідною виконавчою вертикаллю, єдиним підходами до організації підготовки фахівців-пам'яткознавців для пам'яткоохоронних структур (в т.ч. експертів, реставраторів).

Разом із упорядкуванням державної пам'яткоохоронної системи треба продовжувати вдосконалювати нормативно-правову базу через підготовку й ухвалення підзаконних актів стосовно форм власності, шляхів приватизації, прав й обов'язків користувачів і власників пам'яток, ведення реєстру пам'яток, а також пошуку шляхів залучення до фінансування пам'яткоохоронних заходів позабюджетних коштів (спонсорів, меценатів, благодійників) [11], розробки гнучкої політики оподаткування власників і користувачів пам'яток.

Однією із серйозних проблем сучасної пам'яткоохоронної справи є відсутність усталеного понятійного апарату, відтак, давно на часі опрацювання науково-методичної бази пам'яткознавства.

Україні важливо розробити засади залучення до справи збереження та використання пам'яток історії та культури різних верств населення, виховання розуміння в суспільстві високого значення культурної спадщини, а також дбайливого ставлення до неї, бажання бути не байдужими до її долі [12]. Цього можна досягти через організацію широкої популяризації серед населення культурної спадщини через публікацію відповідної літератури, засоби масової інформації.

1. Яковина М. Діяльність УК ICOMOS у 2007 році та найближчі перспективи // Вісник Українського Національного комітету ICOMOS. – Т. II, число 1. – К., 2008. – С. 7.

2. Закон України “Про затвердження загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки” // Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів. – К., 2006. – С. 202–203.

3. Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів (2-е видання) / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К., 2006. – С. 4–254.

4. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / Упоряд.: Л.В. Прибега (кер. проекту) [та ін.]. – К., 2009. – С. 220–299.

5. Правова охорона культурної спадщини... – С. 255–504.

6. Доповідь акад. П.П. Толочка на ІХ з'їзді Українського товариства охорони пам'яток історії та культури // Збережена спадщина (Українському товариству охорони

пам'яток історії та культури – 40 років): Збірник матеріалів і документів (упор.: Титова О.М., Пархоменко М.Т., Демиденко О.О.). – К., 2007. – С. 22.

7. Козак Д.Н. Стан та перспективи охорони і дослідження археологічної спадщини в Україні / Матеріали спільного засідання Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і вченої ради Інституту археології НАН України. – К., 2009. – С. 1–2.

8. Титова О., Кенін Д. Принципи організації археопарків // Вісник УТОПШК. – Вип. 1. – 2000. – С. 55–62.

9. Пархоменко М. “Сім чудес світу” по-українськи // Відлуння віків. – № 1(7). – 2007. (див. обкладинку).

10. Ліньова Є.А. Стан та перспективи розвитку охорони культурної спадщини України // Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яток охоронне законодавство України. – К., 2002. – С. 12–13.

11. Вечерський В. Правове регулювання охорони історико-культурної спадщини // Культура в законі. Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. За редакцією Гриценка О. – К., 1998. – С. 99.

12. Пам'яток охоронна звитяга (замість передмови) // Збережена спадщина (Українському товариству охорони пам'яток історії та культури – 40 років): Збірник матеріалів і документів (упор.: Титова О.М., Пархоменко М.Т., Демиденко О.О.). – К., 2007. – С. 5–15.

Титова Е.Н. Некоторые актуальные вопросы сохранения культурного наследия Украины

В данном исследовании акцентируется внимание на наличии в Украине значительного массива объектов историко-культурного наследия, а также на многочисленных проблемах их сохранения в современных условиях.

Tytova O.M. Some actual questions of cultural heritage's maintainance in Ukraine

Main attention of this research is accented on a presence in Ukraine of considerable array of historical-and-cultural heritage's objects and also on the numerous problems of their maintainance in modern terms.

**Г.О. АНДРЕС
Н.М. РУДИКА**

Вчення М.К Реріха та його вплив на формування міжнародних засад охорони культурної спадщини

Реріх-філософ, Реріх-культуролог завжди шукав шляхи для поєднання старого та нового світу, він був переконаний у наявності внутрішньої єдності людства. Саме збереження культурної спадщини всією міжнародною спільнотою як елементу культури в цілому забезпечує безперервну лінію наступності, водночас, охорона культурної розмаїтості світу є одним із найважливіших – й